

Сурміна Г.Ю.,

аспірант кафедри соціології та соціальної роботи
Класичного приватного університету

Проблемний комплекс сучасного українського театру опери та балету як соціального інституту

У статті розглядається застосування теорії соціального інституту та проблемного підходу до театру опери та балету, виявляється комплекс проблем, вирішення яких визначає основні напрями його розвитку.

Ключові слова: соціальний інститут, театр як соціальний інститут, театр опери та балету як соціальний інститут, проблема, проблема театру опери і балету як соціального інституту.

Сурмина А.Ю. Проблемный комплекс современного украинского театра оперы и балета как социального института

В статье рассматривается применение теории социального института и проблемного подхода к театру оперы и балета, выявляется комплекс проблем, решение которых определяет основные направления его развития.

Ключевые слова: социальный институт, театр как социальный институт, театр оперы и балета как социальный институт, проблема, проблема театра оперы и балета как социального института.

Surmina A.Yu. The Problem complex of the modern Ukrainian theater of opera and ballet as a social institute

In the article examined applications of theory of social institute and problem going near the theater of opera and ballet, the complex of his problems permission of which determines basic directions of his development comes to light.

Key words: social institute, theater as social institute, theater of opera and ballet as social institute, problem, problem of theater of opera and ballet as social.

Постановка проблеми. Театр опери та балету, на перший погляд, являє собою винятково стабільний та успішний інститут культури і мистецтва, який відіграє значну роль у духовній сфері українського суспільства. Однак у процесі ретельного аналізу з'ясовується, що він характеризується значним комплексом проблем, на яких акцентують увагу не лише дослідники театру, а й театральні діячі.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Ступінь вивченості проблем театру характеризується певною нерівномірністю. Найбільш осмисленими є естетико-культурні проблеми театру як такого. Історія досліджень бере свій початок від Ф.А.Степуна (1884-1965), російського філософа, письменника, літературного критика, який у роботі "Основні проблеми театру" писав про три основні життєві позиції акторів театру: міщанську, що віддає перевагу зовнішньому і внутрішньому комфорту, містичну, що прагне до злиття з Божеством і відмовляється від творчості і свободи, і художню, яка намагається досягти динамічного поєднання життя і творчості. У творах філософа і мислителя, теоретика європейської культури і мистецтва М.М.Бахтіна (1895-1975) велике місце займають проблеми театру і драматургії, філософії сценічного мистецтва в цілому; проблеми театральної естетики і філософії театру, інтерпретації ідей "театральності", загальнокультурні універсалії - метафори "світ - театр", які стали особливо популярними в наш час. Письменник і філософ В.І.Іванов (1866-1949) осмислював кризу театру як процес, у якому "Об'єктивна драма поступається місцем суб'єктивній; її личини стають масками її творця; її предметом служить його особистість, його душевна доля" [3].

Що стосується соціальних проблем театру і сучасного українського зокрема, то вони осмислені дуже поверхово. Найчастіше вони зводяться до низької заробітної плати, творчої кризи, що назріває, конфліктів у колективах, відсутності творчої програми, вузькості репертуарних рамок. Але головна проблема театру, пов'язана з його трансформацією на пострадянському просторі як соціально-культурного інституту, адаптацією до нових соціально-історичних умов постіндустріальної цивілізації, повнотою реалізації соціальних функцій, залишається без серйозного осмислення.

Основний масив публікацій з театральної проблематики становлять роботи, присвячені проблемам драматичного театру. Серед проблем театрів різних жанрів, на жаль, проблеми театру опери та балету системно не описані і відсутній аналіз з погляду можливості і перспектив їх

розвитку. А без ретельного їх опису неможливе вироблення засобів вирішення цих проблем, забезпечення сталого розвитку театру шляхом розробки та реалізації відповідного програмного забезпечення.

Причини недостатнього осмислення проблем театру опери та балету дуже різноманітні. Це пов'язано, передусім, з тим, що цей театр з радянських часів і досі сприймається як інститут, що благоденствує, перебуває на вершині благополуччя. Крім того, блиск класичного мистецтва просто закриває дійсну складність театрального життя. Це помітив стосовно драматичних театрів відомий російський актор Олександр Калягін: "Проблем у театрі з кожним днем стає дедалі більше. Але видно їх тільки тим, хто всередині театру. А зовні все чудово. Фестивалів безліч, і наших російських, і міжнародних. І призи, і премії, і нагороди! Але це як виставкова експозиція, як красивий фасад, за яким все по-іншому, зовсім не святково. У нашому буденному житті багато гірких сліз і зовсім мало веселощів. Ситуація складна, і нам самим без втручання влади не впоратися. Досі не вироблена розумна, нехай навіть приблизна політика розвитку театрального мистецтва. Наприклад, у кіно, я вважаю, якісь перші кроки вже зроблені - створений Фонд підтримки кінематографії і вже шість російських кінокомпаній отримують фінансування. Як це буде працювати, ще невідомо, але рух уже намічено" [4].

Проблеми театрів найкраще розуміють, точніше відчують, самі їх працівники. Однак тексти, присвячені театрам, які вони поміщають у засобах масової інформації у вигляді статей і виступів в Інтернет-мережі, є емоційними сплесками не раціональної, а чуттєвої енергії. Наприклад, Денис Некрасов пише: "Що таке театр ... Дурне питання! Звичайно, театр - це чудо, що народжується на наших очах. Це свято, що залишає слід у нашій душі надовго, а іноді й на все життя. Театр - це вчитель, недарма ж Гоголь назвав його "кафедрою, з якою можна сказати світу багато добра". Театр - це і дзеркало, що відбиває наше життя. Це, як казав Маяковський, і "збільшувальне скло, що наближає до нашого ока найважливіше і потрібне". Це і відблиск далекої мрії, як стверджували символісти. Це чарівний світ фантазії і казки. Театр всюди з нами і в нас, правильно сказав Шекспір: "Весь світ - театр, і люди в ньому актори". Це істини, що дісталися нам від минулих часів. Але є істини інші. Раніше театр мав високе суспільне значення, вистави ставали фактами нашого особистого життя. Сьогодні він - скоріше розвага для народу, непотрібний уряду тягар. Ось і стурбовані наша верховна влада однією проблемою: як би скоротити кількість театрів, залишити тільки ті колективи, які вважаються російським надбанням. А решта залишені на самовиживання, нехай самі заробляють на постановки, - і це при тому, що квитки в периферійні театри коштують дешево, інакше глядача не залучити, а міська влада тим часом нові ціни за оренду приміщень і "комуналку" накручує. І тоді підуть театри в небуття, поступляться своїми будівлями під те, що приносить великий прибуток - під ресторани, клуби для багатих чи казино! Ось і б'ють тривогу театральні діячі. Ось і заграють з глядачами, задовольняючи найневибагливіші смаки, - хоч ви не покиньте нас у важкий час!" [5]. У цьому тексті крізь емоції дуже відчутний контекст саме соціальних проблем театру: його самовиживання, деформації театрального мистецтва, долі акторів тощо.

Цілі і завдання статті. Метою статті є побудова цілісного опису комплексу соціальних проблем театру опери та балету, завдання - опис відповідних проблем.

Виклад основного матеріалу. Проведений аналіз показує, що проблемний комплекс театру опери та балету включає такі складові.

По-перше, найбільш актуальною є проблема соціальної значущості театрів, їх ролі в суспільстві. Особливо істотними є проблеми ролі театру в соціумі, його статусу, виконуваних функцій. Театр опери та балету втратив монополю високий статус, який він мав за часів СРСР, коли перебував на самому Олімпі мистецтва, мав максимальну підтримку з боку держави. Проте він пережив складні для себе часи і залишається поки найбільш розвиненим типом театру, гідним інститутом сфери культури, який витримав випробування бідністю та кризами. Але статус його істотно знизився, суспільна значущість впала.

По-друге, важко переоцінити роль ціннісного змісту діяльності театрів, їх духовності. Не можна не погодитися з такими положеннями, сформульованими на одному із сайтів Інтернету: "Театр - це величезна онтологічна й психологічна лабораторія. У театрі можливо змоделювати будь-які відносини: особисті, соціальні, історичні і метафізичні. Театр взагалі починався як

ініціативний. І давньогрецький демократичний уряд доплачував за його відвідування, піклуючись про психологічне здоров'я громадян. В цьому контексті сьогодні може бути дуже цікавий експеримент у сфері рефотенс, якщо його основною метою зробити залучення глядача в процес ... Безумовно, театр може бути яким завгодно, тільки не нудним. Яскравість виразних засобів, нестримність фантазії - те, що театр може і повинен собі дозволити. Але не епатаж з роздяганням, вульгарщиною, лихослів'ям, просто цинізм і брак культури. У всі часи Театр був Храмом. Ні вар'єте, ні кабаре, ні клуб, ні трактир - це інші установи. В театр хочеться повернути планку. А зробити це можна, тільки якщо в театр повернути Бога. Йдеться не про релігійне в театрі, а про театр, що має свою вертикаль. Перефразовуючи Достоєвського: якщо Бог є, тоді не все дозволено. Коли є це внутрішнє відчуття висоти, тоді і тіло на сцені стає не голим, а оголеним, тоді сцені - плекання, служать, а не на роботу ходять, тоді з неї треба мати внутрішнє право говорити - віщати, а не "бризкати слиною" до десятого ряду. Для цього має сенс не впахати Гамлета в своє ніяке "Я", а доростити своє "Я" до рівня Гамлета. Тоді сучасний театр має шанс повернути свій сакральний образ світу, Всесвіту і людини ..." [7].

Ціннісний зміст театрів опери та балету відрізняється тим, що вони спочатку виступають хранителями високої духовності і художності. А коли мужність заміщається сексуальністю або гомосексуальністю, любов - демонстрацією техніки, а професійна оперна арія або балетна парція - непрофесійними діями десантованих за хабар у театральну трупу акторів, то неминуче відбувається нівелювання цих цінностей, накопичених багатьма поколіннями режисерів, педагогів та акторів.

Ключовими є проблеми творчих досягнень театрального колективу, рівня художньої цінності театральних вистав, повноти репертуару (фр. *repertoire*, від пізньолат. *repertorium* "перелік, список" - сукупність творів, які виконуються в театрі, зафіксовані на певний період, найчастіше місяць).

Дуже різноманітні є творчі проблеми театрів. Серед них найбільш актуальними виступають боязнь сучасності, проблема розуміння мови, образів, символів театру глядачами, художнього оформлення, конструювання вистави, створення театральної атмосфери. Недостатньо досліджені концептуальні проблеми сучасного театального процесу, музики, сценографії, результату. Характерним для деяких театральних колективів є назрівання творчої кризи, коли немає послідовної творчої програми, дуже звужені репертуарні рамки.

По-третє, важливою проблемою театрів є їх реформування. При цьому сама реформа театрів розуміється дуже неоднозначно: від підвищення опіки театрів з боку держави до повної свободи як у творчій, так і в економічній діяльності.

По-четверте, особливо гострими є проблеми соціально-економічного становища театрів і театральних працівників. Цей вид проблем свідчить про складне матеріальне становище театрів на пострадянському просторі. Зауважимо, що становище театрів опери та балету не є найгіршим порівняно з театрами інших спеціалізацій. Однак і тут заробітна платня акторів залишається низькою. Чітко відчувається нестача ресурсів для розвитку: підготовки нових вистав, пошиття нових костюмів, підготовки нових декорацій тощо.

Так, Валерій Фокін відзначає такі проблеми, як фінансування театрів взагалі і нових вистав зокрема, театральної реформи, низької якості вистав, проблемі вписування театру в нові економічні умови, меценатства, пошуку можливостей заробити, дисципліни акторів, розвитку художньої свідомості та культури [8].

Прибутковість театру є проблемою, яку абсолютно неможливо вирішити навіть для найбільш успішних театрів. Як зазначає Олександр Рубінштейн: в інтерв'ю Григорію Заславському, "прибутковим може бути не театр, а тільки якийсь конкретний спектакль на певному відрізку часу" [2]. Тому без державної підтримки театри не можуть існувати. Дискутувати можна тільки стосовно ступеня цієї підтримки.

Нагальною є необхідність підтримки держави у вирішенні хоча б найбільш гострих матеріально-фінансових проблем театрів. Прикладом цього є намічена урядом України допомога Одеському Національному академічному театру опери та балету. Під час зустрічі з трудовим колективом театру Прем'єр-міністр Микола Азаров високо оцінив рівень реконструкції все-світньо відомої будівлі театру, вислухав проблеми, які підняли артисти трупи. Прямо на місці голова уряду прийняв рішення щодо розв'язання цих проблем. Зокрема, М. Азаров доручив виді-

лити 5 млн грн на модернізацію і реконструкцію виробничого комбінату театрального реквізиту, ввести в дію повний штатний розклад академічного театру, що дасть змогу творчому колективу значно розширити і вдосконалити репертуар. Микола Азаров також доручив опрацювати питання отримання гранту на музичні інструменти. В Одеському Національному академічному театрі опери та балету реалізуються п'ять кроків назустріч опері: за два роки штат театру збільшать на 129 осіб, яких буде прийнято в оркестр, хор і балет (70 артистів уже взяли на роботу); відкриють міжнародний музичний фестиваль оперного та балетного мистецтва (який буде проходити раз на два роки, починаючи з 2012 р.); знімуть художньо-документальний фільм про історію театру; організують регулярні гастролі трупи та участь у міжнародних фестивалях; проведуть капремонт творчих майстерень, закуплять спецавтотранспорт та обладнання для сценічних ефектів [7].

Подібна підтримка необхідна і всім іншим театрам опери та балету. Принципово важливо, щоб вона мала системний і запобіжний характер, тобто щоб передбачалася державна допомога театрам опери і балету на підставі моніторингу їх стану за спеціально розробленою системою показників відповідно до принципів всебічності та своєчасності підтримки.

Слід зазначити, що проблема державної підтримки театрів не зводиться до разових актів їх фінансування на вирішення нагальних питань матеріального забезпечення. Державна підтримка театрів має бути системою. Прикладом цього є рішення Уряду Російської Федерації про впровадження системи грантової підтримки театральних організацій, розробку комплексу заходів з розвитку гастрольної діяльності, вдосконалення матеріально-технічної бази закладів культури. Одне з доручень керівництва країни - це розробка регіональних концепцій розвитку театральної справи з орієнтацією на підготовку такої програми, яка повинна містити чіткий план дій з визначенням того, що необхідно робити по кожному театру, включаючи визначення кількості службових квартир.

По-п'яте, досить значущою є проблема застарілості нормативно-правового регулювання як взаємовідносин театру із суспільством, так і внутрішнього його життя. Театр має свій статут, затверджений засновником спільно з колективом театру, в якому визначається найменування театру, його місцезнаходження, органи управління та контролю, види діяльності, порядок фінансування, формування та витрачання його фондів, умови реорганізації та ліквідації театру. Статут може передбачати інші види діяльності, здійснювані театром, які сприяють поліпшенню умов для творчості, економічного стимулювання праці, соціальної захищеності працівників і зміцненню його матеріально-технічної бази. Проблемою театру є моральне старіння театральних статутів, які мають значною мірою ритуальний характер, не забезпечують ефективне регулювання життя театру.

По-шосте, спостерігається ускладнення кадрової проблеми. У театрах не вистачає талановитих виконавців. Сталося загальне "посіріння" солістів, спостерігається зниження якості виконавського мистецтва хору та оркестру. Основна причина пов'язана зі значним відпливом акторів за кордон. Позначився і набирає сили процес депрофесіоналізації як результат кризи професійної акторської освіти, зниження її стандартів, появи сурогатних форм професійної підготовки. Нерідко в театрах відчувається дефіцит керівних кадрів: немає хороших режисерів, художніх керівників, балетмейстерів, менеджерів.

По-сьоме, змінюється соціальна база театру в суспільстві, масштаб його публіки, різноманіття виконуваних у суспільстві функцій. Соціальна база театру опери та балету значно зужується через подорожчання театральних квитків, зняття примусу на відвідування театрів, спостерігаються реальні складності, пов'язані з реалізацією соціалізаторської, творчої та інших функцій. Разом з тим відбувається розширення театральної аудиторії за рахунок національних і зарубіжних гастролей. Сама гастрольна діяльність театрів недостатньо відрегульована і унормована. При цьому одні театри гастролюють досить багато, а іншим просто немає чого вивезти за межі свого міста. Мало того театри, що мало гастролюють, виявляються часто закритими для гастролей на своїй сцені для успішних колег. Це значною мірою спричиняє не тільки консервування творчого застою, а й наростання кризових процесів.

Недостатньо дослідженою є проблема підготовленості театральної публіки, низький рівень засвоєння нею театральної культури. Спостерігається зниження інтересу до театру, що досить часто стимулює творчі пошуки театральних колективів, розвиток репертуару. Леонід Андреев

справедливо зазначав: "Гине не тільки театр, - гине і публіка (розумію театральну публіку, яка вміє сприймати театральні враження). Хто з них кого тягне в яму: театр публіку чи навпаки, - важко сказати, та й не важливо в даному випадку. Нехай це буде взаємодія" [1].

Сьогодні, в період театральних реформ, вивчення репертуару театрів країни - одна з головних проблем соціології театального мистецтва. З одного боку, театри ніяк не захищені матеріально, і їм нічого не залишається, як тільки потурати смакам публіки, з другого, - на театри, як і раніше, покладається відповідальність і за виховання художнього смаку глядачів, і за освіту, і за формування моральних ідеалів та соціальних норм поведінки.

Театр - це певний тип інституційної ігрової поведінки. Звідси виникає проблема труднощів формування віри у глядача в достовірність сценічних подій, а також цінностей і смислів дії героїв. Протягом останніх 20 років відбувалися складні процеси зниження та підвищення інтересу глядачів до постановок театру опери та балету. В цілому відбулося звуження і відносна стабілізація художнього ринку, підвищилася якість попиту та пропозиції на сценічні видовища. Це неминуче підштовхує театр до інституціонального саморозвитку.

По-восьме, проявляє себе відносно театрів опери та балету також проблема соціальної справедливості, одним із параметрів якої є доступність театрів для різних соціальних верств суспільства і, передусім, для дітей, насамперед дітей з дитячих будинків та інтернатів, з мало-забезпечених сімей. За ціною квитків театри опери та балету невблаганно "дрейфують" у бік благополучних соціальних верств українського суспільства.

По-дев'яте, болючою є проблема корупції в театрах опери та балету. Розвиваються різні форми хабарництва: хабарі за займану посаду, категорію, виконання і невиконання ролей. Корупція виступає однією з причин депрофесіоналізації театрів, руйнування сприятливої для творчості соціально-психологічної атмосфери, зниження життєвого рівня акторів і, зрештою, зниження якості вистав. В інституті театру відсутні механізми протидії корупції, не вистачає відкритості в діяльності адміністрації, її доступності, контролю з боку громадськості, органів місцевого самоврядування та державного управління, передусім з боку Міністерства культури. Сприяє корупції відсутність чіткості в нормах і процедурах, особливо при визначенні кваліфікацій і присвоєння звань акторам.

По-десяте, особливо у зв'язку з гастрольною діяльністю актуалізується проблема неефективності театального менеджменту, яка включає недостатню розвиненість, інституційну і кадрову незабезпеченість управління театрами в аспекті реалізації їх функцій. Проблема тут полягає не тільки власне в театальному менеджменті, але і у включенні театру в менеджмент державних і муніципальних структур. Не можна не погодитися з Олександром Калягіним в тому, що "доля театру залежить від волі людини, поставленої керувати містом, краєм, областю, залежить від її бажань, розуміння, пристрастей, але так не може бути" [4]. Управління театрами має бути не суб'єктивним, залежним від особистості чиновника, а інституційним.

По-одинадцятье, з кожним днем загострюється проблема майбутнього театру. Йдеться не про те, що він перестане існувати і загине як соціально-культурний інститут, а про те, наскільки успішно він може подолати сформований проблемний комплекс. Неабиякою мірою це залежить від моделі театру. Маються на увазі такі моделі, як репертуарний театр, театр-дім, театр-виробництво, театр як дозвільна організація з обслуговування населення. Міндаугас Карбаускіс, відомий режисер, лауреат премії Станіславського, який успішно працював у "Табакерці", в РАМТ, у МХТ ім. Чехова, недавно був призначений художнім керівником Московського академічного театру ім. Маяковського, на запитання журналіста: "Що ви будете будувати, театр-дім, театр-виробництво?" дав таку відповідь: "Сучасний масштабний театр - це завжди театр-виробництво, добре, якщо він ще й дім. У контексті розмов про сучасний репертуарний театр у мене є своя особиста думка. Театр значущий тим, що в ньому ще живе драматичне мистецтво. Це не постдраматичне, а драматичне в класичному розумінні" [6].

Важливо й те, що багато діячів театру вважає, що вже найближчим часом театри стануть більш автономними установами і будуть змушені перетворитися на суто розважальні заклади з мистецтвом розваги. Це загрожує втратою їх функцій соціалізації, громадянської спрямованості.

Висновок. Як висновок можна використовувати синтез висловлювань відомого сучасного актора і філософа минулого. Оптимістично звучить висновок Олександра Калягіна: "У нашого театру є ця сила подолання, воля до виживання, саморозвитку, самовідродження. Театр вічний,

як саме життя, його не можна остаточно знищити. Так, він скочується на ширвжиток, його викидають в індустрію розваг, але десь у цей же час робляться художні відкриття. Мені здається, нам рано оголошувати про своє банкрутство. У нашій країні досі люблять театр" [4]. А філософ В.І.Іванов зазначав: "дві умови, здійснення яких необхідно для радикального вирішення проблеми театру, - яка саме тому, що не допускає іншого вирішення - вирішення за допомогою мистецтва тільки і в межах тільки мистецтва, - воістину є центральним осередком культурно-історичної революції, нами пережитої. Мистецтво безсиле створити хор; але життя може. Ця постановка питання проводить межу, що розділяє "місце свято" у сфері театральної проблеми, як моменту культурно-історичної революції, від суто естетичних шукань реформи театру" [3]. Синтез цих двох позицій змушує бачити як джерело вирішення проблем театру не стільки навколишнє соціальне середовище, скільки сам театр з його мистецтвом.

Список використаних джерел

1. *Андреев Леонид*. Письма о театре. Очерки и фельетоны / Леонид Андреев. - Режим доступа : andreev.org.ru/biblio/Ocherki_Fel/pisma1.html
2. *Заславский Григорий*. Человек, который придумал все театральные реформы / Григорий Заславский. - Режим доступа : http://www.ng.ru/ideas/2000-09-20/8_man.html#
3. *Иванов В. И.* Экскурс о кризисе театра / В. И. Иванов // Собрание сочинений. - Брюссель : [б. и.], 1974. - Т. 2. - С. 215-218. - Режим доступа : http://www.rvb.ru/ivanov/vol2/01text/01papers/2_012.htm
4. *Карась Алена*. Из жизни в театр переходя Александр Калягин размышляет о том, что стоит за последними скандалами в театрах / Алена Карась // Рос. газета (Федеральн. вып.). - 2010. - 26 марта. - № 5142 (63).
5. *Nekrasov Den*. - Режим доступа : <http://my.mail.ru/community/tarateatral/45f5c579842ef23f>
6. *Суранова Марина*. Сегодня Театр Маяковского - это одна огромная нерешенная проблема / Марина Суранова. - Режим доступа : <http://www.newizv.ru/culture/2011-06-02/145540-rezhisser-mindaugas-karbauskis.html>
7. В Одесской опере устроят грандиозный фестиваль и наберут новых актеров. - Режим доступа : <http://www.segodnya.ua/news/14256222.html>
8. *Фокин Валерий*. За каким театром будущее / Валерий Фокин. - Режим доступа : <http://slon.ru/blogs/solomonov/post/311230/http://vozduhlada.ru/statii/problemy-teatra.htm>